

Weer een schedel van *Protophocaena minima* erbij!

Hansjorg Ahrens

Samenvatting

Een schedeltje van een kleine dolfijn, gevonden in Langenboom (Noord-Brabant), blijkt van *Protophocaena minima* te zijn. Het is de negende schedel van deze soort die nu op de wereld bekend is.

Summary

A delphiniid skull dredged at the small town of Langenboom (province of Noord-Brabant, The Netherlands) has been determined as belonging to the Miocene pontoporiid species *Protophocaena minima*. As a result, the world collection of *Protophocaena minima* now adds up to nine specimens.

Wat een gelukstreffer, dat miljoenen jaren oude schedeltje van een dolfijn dat tijdens een door Naturalis op 29 april 2005 gehouden excursie uit de modderspuit van Langenboom in Noord-Brabant kwam. Althans voor mijn Limburgse buurman René van Neer, die net als ik gretig onder de pijp wachtte op de fossielen die naar onze zeven toezwommen. De dolfijn belandde in zijn zeef, terwijl hij natuurlijk in die van mij terecht had moeten komen. Kennelijk de verkeerde afslag genomen, walvissen schijnen dat wel vaker te doen.

Vanzelfsprekend gun ik mijn Limburgse zoekvriend zijn gelukstreffer: "Ge meugt wel eens mazzel hebbu". Maar ook van nabij zo'n schitterende vondst meemaken is al een mooie ervaring. Ik ben immers al meer dan twintig jaar met regelmaat onder 'de pijp van Langenboom' te vinden en heb er dan ook al heel wat uit zien komen. Maar nog nooit zoiets moois en zeldzaams als dat schedeltje van 29 april.

De feiten

Zonder het te weten had René het negende (!) craniumpje van *Protophocaena minima* gevonden. Ouderdom: Laat-Mioceen, zo tussen de vijf en tien miljoen jaar oud. *Protophocaena* was een dolfijnachtige die in de bouw van de schedel gelijkens vertoont met *Pontoporia blainvillei*, een rivierdolfijn die in Zuid-Amerika voorkomt. Cetologen delen *Protophocaena* dan ook in bij de familie Pontoporiidae, meer in het bijzonder bij de subfamilie Brachydelphininae ofwel kortsnuitdolfijnen. *Protophocaena* heeft inderdaad een kort snuitje, nog korter dan dat van de bruinvis *Phocoena phocoena*, die in grote aantallen

in onze Noordzee rondzwemt. Voor de beroemde walviskenner Othenio Abel was het korte snuitje aanleiding om te veronderstellen dat *Protophocaena* de voorloper was van de bruinvis en Abel was dan ook degene die *Protophocaena minima* als nieuwe soort beschreef. Hij deed dat op één van de laatste bladzijden van "Odontocètes du Boldérien d'Anvers", een verhandeling uit 1905 waarin hij de tandwal-

René van Neer met zijn supervondst

René van Neer with his spectacular find

vissen opsomt die in de Mioceen zanden onder de stad Antwerpen zijn gevonden tijdens de aanleg van de verdedigingsbolwerken aldaar. Abel baseerde zijn beschrijving op een gerold rostrum (snuitgedeelte), het enige fossiel van de soort dat toen op de wereld bekend was.

Vervolgens bleef het een hele tijd stil rond *Protophocaena*. Tot 1938. In de Needsche Berg bij Neede werd een tweede schedel gevonden, bijna compleet maar slecht gefossiliseerd. Overigens is dit schedeltje, dat wordt bewaard in Teylers Museum in Haarlem, pas onlangs als *Protophocaena* herkend: het is al die tijd versleten voor een klein vinvisje. Maar juist dit schedeltje maakte door zijn rijkheid aan details de overeenkomsten met de Pontoporiidae duidelijk.

In het Natuurhistorisch Museum Boekenberg te Antwerpen werd kort geleden nog een schedel-fragment herkend als *Protophocaena*. Ook dit exemplaar is al lang geleden gevonden.

Nieuwe zuiger, nieuwe vondsten

In 1997 kwam er in zandwinplas De Kuilen bij Langenboom een nieuwe zandzuiger te liggen. Een grote jongen met krachtige waterjets rond de zuigmond en een loei van een zuig/perspomp. Men ging ook op grotere diepte aan het werk en vanaf 17 meter onder de waterspiegel werden nu dagelijks miljoenen fossielen uit het Mioceen en Pliocéen op het land gespoten, waaronder zeer grote hoeveelheden schelpen. Een mekka voor verzamelaars, die in steeds grotere aantallen rond de spuitmond samendromden in de hoop haaiantanden te vinden en dan vooral die ene supertand van *Carcharocles megalodon*, de grootste roofhaai die ooit geleefd heeft. Zo spuugde de pijp op een goede dag ook een schedeltje van *Protophocaena* uit. Een fragment, maar toch: dus ook *Protophocaena minima* in Langenboom! Ik was de gelukkige vinder. Tochten langs verzamelaars leerden mij dat er her en der in collecties exemplaren aanwezig waren. Ze leidden een zwijgend bestaan, want werden niet herkend. En het waren

De modderspuit van Langenboom

The dredge at Langenboom

De bovenzijde van de schedel

Dorsal view of the skull

De onderzijde van de schedel

Ventral view of the skull

allemaal fragmenten, maar toch: Langenboom begon zich zo langzamerhand te ontpoppen tot een belangrijke plek voor het schrijven van de evolutiegeschiedenis van *Protophocaena*. Inmiddels stond de Langenboomse *Protophocaena*-teller op vijf schedeltjes. De schedeltjes duiden er op dat Pontoporiidae in het Mioceen een trans-Atlantische verspreiding hadden en meer een bestaan op open zee leidden in plaats van in riviermondingen.

Vrijdag 29 april kwam de klap op de vuurpijl: juist toen Naturalis een excursie met biologiestudenten hield, kwam het zesde Langenboomse exemplaar aan het licht. Het is een voor de wetenschap zeer belangrijk stuk, omdat details die op de andere Langenboomse fragmenten missen op deze schedel te zien zijn. En alles wat op de andere fragmenten aanwezig is, is nu in één exemplaar verenigd. De schedel toont het grootste deel van het rostrum en een flink deel van de vertex (top). Fijne details zoals de sutuurnaden tussen het maxillare en premaxillare zijn goed te zien, hoewel het stuk waarschijnlijk uit het post-Miocene basisgrind afkomstig is en dus behoorlijk gerold is.

Zeezoogdierdeskundige Klaas Post uit Urk heeft samen met Dr. Olivier Lambert, fossiele walviskenner van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen in Brussel, een studie over *Protophocaena* afgerond. Post en Lambert publiceren de resultaten in *Deinsea*. Daarbij melden ze ook dat *Protophocaena* geen bruinvis is maar een rivierdolfijn. De vondsten van Langenboom hebben veel toegevoegd aan de kennis van deze unieke dolfinsoort, maar nog steeds blijven er vragen over sommige schedeldetails. In een eerste reactie liet Klaas Post weten de vondst 'geweldig' te vinden. Post en Lambert zijn van plan de schedel te bestuderen. Dat wordt vergemakkelijkt door het feit dat René van Neer de schedel in bewaring heeft gegeven van museum De Groene Poort in Boxtel. Het fossiel is daardoor toegankelijk voor onderzoek. Overigens was René direct na zijn vondst door het dolle heen en wist hij niet hoe snel hij naar huis moest komen om daar zijn gelukstreffer te laten zien. Had ik ook gedaan, want er zal heel wat modder door de pijp moeten stromen voor er weer iets uitkomt dat dit fossiel kan evenaren.

Bekende crania van *Protophocaena minima*

Antwerpen

1. Gedeeltelijke schedel (gerold). Holotype. Nr. IRSNB 391-M.172, collectie Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Brussel.
2. Gedeeltelijke schedel (gerold). Nr. NMB 001, collectie Natuurhistorisch Museum Boekenberg, Antwerpen.

Needsche Berg

3. Gedeeltelijke schedel (geërodeerd). Nr. TM 25112, collectie Teylers Museum, Haarlem.

Langenboom

4. Rostrum (gerold). Nr. LB 902, collectie Hansjorg Ahrens, Leiden.
5. Vertex (gerold) Nr. LB 2091, collectie Hansjorg Ahrens, Leiden.
6. Rostrum (gerold). Niet genummerd, collectie Frank van Esch, Heesch.
7. Gedeeltelijke schedel (gerold). Niet genummerd, collectie Michel Bakker, Harderwijk.
8. Rostrum (gerold). Niet genummerd, collectie Frans Reijs, Beers.
9. Gedeeltelijke schedel (gerold). Niet genummerd, collectie René van Neer / Museum De Groene Poort, Boxtel.

Met dank aan Klaas Post voor review en aanvullingen.

Adres van de auteur

Hansjorg Ahrens
Naturalis
Postbus 9517, 2300 RA Leiden
ahrens@naturalis.nl

Literatuur

Abel, O., 1905. Les Odontocètes du Boldérien (Miocène Supérieur) d'Anvers. Musée Royal d'Histoire Naturelle de Belgique. Bruxelles: Polleunis & Ceuterick.

Post, K & O. Lambert, 2004 (in press). First European pontoporiid dolphins (Mammalia: Cetacea, Odontoceti) from the Miocene of Belgium and The Netherlands. Deinsea. Rotterdam: Natuurmuseum.